

Тетяна Євтушина
кандидат філологічних наук, доцент, доцент
кафедри української філології і методики
навчання фахових дисциплін Університету Ушинського
(Одеса, Україна)
e-mail: ievtushyna@ukr.net
ORCID: 0000-0001-6561-5880

СОМАТИЧНІ ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ ХУДОЖНІХ ТЕКСТІВ М. МАТІОС (НА МАТЕРІАЛІ ФРАЗЕОТЕМАТИЧНОГО ПОЛЯ «ЛЮДИНА»)

У статті зосереджено увагу на пронизування сучасного мовного простору антропоцентризмом. Наголошено, що антропоцентризм фразеології – це спрямованість стійких одиниць на позначення світу людини. Досліджено ідеографічно-функціональне навантаження соматичних фразеологічних одиниць, що транслюють людину в художніх текстах М. Матіос.

Ключові слова: соматична фразеологічна одиниця, фразеосемантичне поле, фразеосемантичні групи, варіантно-синонімічні підгрупи, художні тексти М. Матіос.

В статье сосредоточено внимание на то, что современное языковое пространство проникнуто антропоцентризмом. Отмечено, что антропоцентризм фразеологии – это направленность устойчивых единиц для обозначения мира человека. Раскрыто идеографическо-функциональную нагрузку соматических фразеологических единиц, что транслируют человека в художественных текстах М. Матиос.

Ключевые слова: фразеологическая единица, фразеосемантическое поле, фразеосемантические группы, вариантно-синонимические подгруппы, художественные тексты М. Матиос.

Tetiana Yevtushyna. Somatic frazeological units of art manufacturer M. Matios (on the material of the frazeotematic field «human»)

The article emphasizes that the anthropocentrism of phraseology is the focus of stable units on the signification of the human world. In this case, important role in the nomination processes of the objective world belongs to Somestims – parts of the human body.

On this basis, the purpose of the study is to find out the ideographic and functional features of the somatic phraseological units of the artistic texts M. Matios: family sagas «Almost never the reverse» and «Sweet Dariusia», novels «Moskalitsa» and «Boots of the Mother of God».

It was found out that the phrase-mathematical field «man», translated by somatic phraseological units, in the artistic texts of M. Matios was constructed from two capacious phrase-semantic fields: «man as a phenomenon» and «human activity».

The first phrase-semantic field, «man as a phenomenon», covers the somatic phraseological units that verbalize only the spiritual features of man, which made it possible to separate the phrase-semantic group «man as a spiritual phenomenon», structured by various variant-synonymous subgroups: «speech activity of man», «mental activity of man», «Mental limitation», «processes of attention», «experience», «fear», «anticipation», «image», «positive sensations», «biological death».

The second phrase-semantic field of «human activity» is presented in the artistic texts of M. Matios by somatic phraseological units representing physical actions and social activities of man. The phrase-semantic group of «physical actions» is represented by variant-synonymous subgroups of «difficult to work», «tired», «deceiving», «criminal behavior», «bothering», «not sleeping», «arranging». The singular somatic phraseological units verbalize the phrase-semantic group «social activity of man».

It is generalized that the key components of these phraseological units are somatism, head, eye, heart, legs, tongue; Less commonly used are somatosis of ribs, temples, teeth, nose, skin, skull, which have different degrees of phrasal productivity.

It is found out that analyzed somatic phraseological units contain emotional and evaluative information, possess additional connotative meanings, reflecting the specifics of the author's artistic-figurative worldview.

Key words: somatic phraseology unit, frazeosemantichne weeds, frazeosemantichni groups, variant synonymous sub-groups, artistic texts of M. Matios.

Постановка проблеми. У третьому тисячолітті увагу лінгвістів передусім звернено на людський фактор, що знаменувало перехід наук гуманітарного циклу на нову методологічну парадигму – антропоцентричну.

Загально визнана думка про наскрізну антропоцентричність мови підтверджена присутністю людини на фразеологічному рівні. Антропоцентризм фразеології – це спрямованість стійких оди-

ниць на позначення світу людини. При цьому важливу роль у номінаційних процесах предметного світу належить соматизмам – частинам людського тіла. Оскільки унікальність людини, з мовного погляду, не лише в її інтелектуальних або душевних якостях, але й в особливостях її будови та у функціях частин тіла, які щільно пов'язані з цими якостями [Булигіна, Шмельов 1997, с. 523–525].

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Активність наукового пошуку в царині соматичних фразеологічних одиниць (далі – СФО) зумовлена як їхньою широкою вживаністю в мовленні, так і значною кількістю у фразеологічному фонді будь-якої мови, оскільки споконвіку людське тіло є джерелом пізнання та осмислення світу. Лінгвісти пояснюють це способом засвоєння світу людиною – герменевтичним колом від самого себе до себе й екстраполяцією цього кола на довкілля [Селіванова 2004, с. 83].

Фразеологічні одиниці із соматичним компонентом, які за підрахунками Р. Вайнтрауба [Вайнтрауб 1975, с. 162] складають 30 % фразеологічного складу будь-якої мови, розглянуто на матеріалі окремих мов: української (О. Андрейченко, О. Селіванова), німецької (І. Задорожна), іспанської (О. Толстова), англійської (Н. Андрейчук), естонської (Ф. Вакк); проаналізовано зіставний аспект різних мов (І. Грицюк, О. Семущина, І. Городецька, Л. Івашко, Т. Цзюнь, Р. Вайнтрауб, Н. Стрілець) тощо. Досліджено широке коло проблем, що має відношення до соматичних фразеологічних одиниць: концептуалізація соматичного коду культури у фразеологізмах (О. Селіванова), лінгвокогнітивні характеристики (О. Толстова), функціонування в текстах політичних дискусій (О. Андрейченко), проведено концептуальний аналіз окремих соматизмів (А. Сердюк) тощо.

На сьогодні в лінгвістичних розвідках фрагментарно вивчено реєстр СФО прозаїчного доробку відомих західноукраїнських майстрів слова [Євтушина 2013], тому *мету* дослідження вбачаємо в з'ясуванні та описі ідеографічно-функціональних особливостей соматичних фразеологічних одиниць, що транслюють людину, художніх текстів М. Матіос. Мета зумовила розв'язання таких *завдань*: вирізнити з фразеологічного складу прози М. Матіос СФО на позначення людини; визначити коло фразеосемантичних полів, з'ясувати продуктивні фразеосемантичні групи, що містять варіантно-синонімічні підгрупи; простежити функціональну значущість фразеотематичного поля «людина», відтвореного СФО в художніх текстах М. Матіос.

Виклад основного матеріалу. На основі аналізу сімейних саг у новелах М. Матіос «Майже ніколи не навпаки» і «Солодка Даруся», повістей «Москалиця» і «Черевички Божої Матері» ми помітили, що СФО як номінативно-експресивні одиниці цілісно відображають у прозі письменниці елементи денотативної ситуації за допомогою вторинної номінації.

Звертаючи увагу на лінгвістичні праці М. Алефіренка, А. Івченка, Ю. Гвоздарьова, Ю. Прадіда, Ж. Соколовської та інших учених, у межах досліджуваного матеріалу як класифікаційні обрано терміни «фразеотематичне поле» (ФТП), «фразеосемантичне поле» (ФСП), «фразеосемантичні групи» (ФСГ), «варіантно-синонімічні підгрупи» (ВСП).

Фразеотематичне поле «людина», трансльоване соматичними фразеологічними одиницями, у художніх текстах М. Матіос побудоване з двох ємних фразеосемантичних полів: «людина як феномен» і «діяльність людини».

Перше ФСП «людина як феномен» охоплює СФО, які вербалізують лише духовні особливості людини, що вможливило виокремити ФСГ «людина як духовний феномен», яка структурована різними ВСП.

Зокрема, ВСП «мовленнева діяльність людини» відтворює поняття *говорити / мовчати*. До складу СФО цієї ВСП входять дієслова конкретної фізичної дії та здебільшого соматизм *язик*. СФО з конотацією *говорити* ремарковані розмовними компонентами, служать засобом індивідуалізації мовлення персонажів: «*Коло млина, щоправда, молоти язиком не треба*» [Матіос 2011, с. 127] (пор.: *молоти язиком*) – «2. Вести несерйозні, беззмістовні розмови, займатися пустими балачками; базікати» (ФСУМ, с. 504); «*Абих так здорова була, але даю вам голову на відтин, що вона не відьма*» [Матіос 2011, с. 122] (пор.: *давати голову на відсік*) – «з повною відповідальністю ручатися за кого-небудь, що-небудь, стверджувати щось» (ФСУМ, с. 205).

Семантично ємні СФО, які транслюють уміння мовчати: «*А хто вертався – йому заціплювало рот*» [Матіос 2011, с. 155] (пор.: *як заціпило рот*) – «хто-небудь втратив здатність говорити» (ФСУМ, с. 321); «*Тут грабують колгоспного заготівельника – а він ні пари з уст, ніби сам гостей покликав*» [Матіос 2011, с. 166] (пор.: *ні пари з вуст*) – «1. Нічого не говорити, завзято мовчати» (ФСУМ, с. 161); «*Язик вона тримає за зубами, і, дякувати Богу, грузовікі більше ні за ким не вернуться*» [Матіос 2013, с. 167]; «*...але Іванка давала слово отцеві Онуфрієві тримати язик*» [Матіос 2013, с. 161] (пор.: *держати язик за зубами*) – «бути обачним, стриманим у розмовах; не розголошувати чого-небудь; мовчати» (ФСУМ, с. 230). У вищерозглянутих СФО імпліцитно присутня семантика просторових орієнтирів, у таких СФО засвідчено дієслова зі значенням спрямованих перехідних дій, процесів, станів, а також іменники – найменування частин тіла, що найчастіше виражають значення місця дій.

ВСП «розумова діяльність людини» в художніх текстах М. Матіос відтворено за допомогою СФО із соматизмом *голова*, що передають процес мислення – початок розумової діяльності, що пов'язаний із рухом думки до приміщення: «–*Агій, на вас, кумо, таке дурне прийшло вам у голову!*» [Матіос 2011, с. 123] (пор.: *прийти в голову*) – «2. Задумати, надумати щось зробити» (ФСУМ, с. 692). Довготривалість такого мисленнєвого процесу, як пам'ять, письмениця аналогізує із змістилицем у вигляді сховища: «*В сільраді за таким розумом у книжку дивляться, а Даруся все у своїй голові тримає*» [Матіос 2011, с. 6] (пор.: *тримати в голові*) – «постійно пам'ятати що-небудь, не забувати чогось» (ФСУМ, с. 896); «*Іванці не йшла з голови Михайликова домовина*» [Матіос 2013, с. 47] (пор.: *думка не покидає кого*) – «хто-небудь не перестає думати про щось» (ФСУМ, с. 271); «*Може, так лячно буває в раю, – крутиться думка у спантеличеній голові, а може, так є у пеклі*» [Матіос 2013, с. 100] (пор.: *думка крутиться в голові*) – «хто-небудь постійно думає про когось – щось» (ФСУМ, с. 271).

СФО ВСП «розумова діяльність людини», які зосереджують увагу читача на певних кульмінаційних моментах, виконують здебільшого узагальнювальну функцію у творчому доробку письменниці: «*Сидить Даруся під хатою і збирається з думками. Мусить скласти у своїй голові до порядку те, що має сьогодні сказати татові*» [Матіос 2011, с. 21] (пор.: *з'язувати докупи думки*) – «намагатися знайти логічний зв'язок у думках, зрозуміти суть сказаного» (ФСУМ, с. 328).

У фрагментах сімейної саги М. Матіос «Солодка Даруся» функціонально навантаженими є СФО на відтворення ВСП «розумова обмеженість»: «–*Геть чисто утратив чоловік голову, відколи Матронка пропадала*» [Матіос 2011, с. 123] (пор.: *тратити голову*) – «1. Виявлятися нездатним обдумано діяти, поводитися» (ФСУМ, с. 159); «*...аж Михайлові мутилося в голові від гарячості*» [Матіос 2011, с. 144] (пор.: *тьмариться розум*) – «хто-небудь втрачає ясність думки, мислення» (ФСУМ, с. 760).

Зокрема, у драмі «Даруся» читаємо про побиття головної героїні татом, тому що вона із товаришем насміхалася над Параскою: «–*А ми із Славком не казали, лиш показували, що вона слаба на голову*» [Матіос 2011, с. 16] (пор.: *слаба голова*) – «розумово обмежена, тупа людина» (ФСУМ, с. 184). Після побиття відбувається допит тата стосовно особливостей слабих на голову людей і кого ж можна вважати такими: «–*Слабі на голову – то Божі люди... – Мама також часом буває слаба на голову, але ви, тату, ніколи не казали, що мама – Божа людина... – Дарусю, нашу маму часом болить голова, бо вона падала з дамби. Але вона не є слаба на голову*» [Матіос 2011, с. 16]. У цитованих реченнях авторка за допомогою СФО зображає докільля очима жінки, яку вважають божевільною.

Поєднання позитивних чи негативних емоційно-насичених компонентів разом із контекстом дає змогу СФО виконувати емоційно-експресивну функцію, яка створює особливе сприйняття денотативного значення внаслідок опосередкованого (переносного) виражально-зображувального способу відтворення думки: «*Вони таки не мають смальцю в голові, а Бога в череві, бо думають, що вона дурна*» [Матіос 2011, с. 5] (пор.: *мати смалець у голові*) – «бути розумним, кмітливим, розсудливим» (ФСУМ, с. 478).

До ВСП «процеси уваги» входять СФО сенсорної форми уваги, якій властива підвищена активність зорових аналізаторів: «*Чуєш, Михайле, – майор тепер свердлив його очима, не мигаючи*» [Матіос 2011, с. 165] (пор.: *свердити очима*) – «пильно, пронизливо дивитися на кого-небудь, що-небудь» (ФСУМ, с. 781); «*...стоїть незрушно і поїдає очима його роботу*» [Матіос 2011, с. 43] (пор.: *їсти очима*) – «2. Дуже уважно, прискіпливо розглядати кого-, що-небудь, виявляти при цьому цікавість, певний інтерес, стежити за ким-небудь» (ФСУМ, с. 357); «*Але Іванка, не дихаючи, не спустила би очей із куца папороті*» [Матіос 2013, с. 22]; «*Анниця стоїть у церкві – й не на образ Божий хреститься, а всіх до одного Борсуків пасе очима*» [Матіос 2013, с. 62]; «*Краще йди мамі в городі поможи, і не паси очима дорогу*» [Матіос 2013, с. 129]; «*Іванка прикипає очима до отвору*» [Матіос 2013, с. 131]; «*...а Йванка з прикладеною до рота хусткою стає позаду всіх і не звидить очей із задиханого вершиника*» [Матіос 2013, с. 168]; «*...і на мить затримав на ній свої очі*» [Матіос 2013, с. 122]; «*Дивиться лиш собі під ноги, але краєм ока все одно бачить, як із хатів, що при самій дорозі, також виходять люди*» [Матіос 2013, с. 181] (пор.: *краєм ока*) – «2. З сл. бачити. Не повертаючи голови до об'єкта, що знаходиться збоку» (ФСУМ, с. 392). Вищезазначені СФО здебільшого зафіксовано в повісті «Черевички Божої Матері», вони виражають увагу зовнішньо в специфічній міміці, яку можна спостерігати чи узагальнювати про уважність персонажів досліджуваних творів.

Характерним для СФО ВСП «переживання» є понурення в психоемоційні стани героїв, їхні настрої: *билася кулаками в голову* [Матіос 2007, с. 144; Матіос 2011, с. 76; Матіос 2011, с. 77]; *бухкає кров у скроні та в серце* [Матіос 2007, с. 131]; *аж темніє в очах* [Матіос 2007, с. 160]; *бухнула кров у голову* [Матіос 2007, с. 149]; *скине камінь із душі* [Матіос 2007, с. 163]; *сум бере голову* [Матіос 2011, с. 31]; *бився головою в землю* [Матіос 2013, с. 191]; *шкребе в горлі* [Матіос 2013, с. 146] чи зміну психічного стану героїв: *голову до голови притулили* [Матіос 2011, с. 34]; *сиділи – голова в голову* [Матіос 2011, с. 34]. Частовживані СФО з компонентом *голова* репрезентують емо-

ційні переживання негативної модальності, зокрема хвилювання, розпач тощо. Голова у структурі СФО сприймається як орган фізіологічних станів людини: непритомності чи головного болю, що пов'язано з руйнацією. Інколи персонажі прози М. Матіос готові позбутися голови заради душевного і фізичного спокою: «*Даруся з відчаю вже, цієї хвилини, дала б голову на відтин. Немає її сили терпіти той безконечний біль*» [Матіос 2011, с. 8]. СФО несуть не лише предметну, а й естетичну інформацію: вони пробуджують діяльність уяви і викликають переживання в читача.

Невід'ємним складником художніх текстів М. Матіос є СФО, що транслюють ВСП «страх»: *тіло вкривають мурашки* [Матіос 2007, с. 72]; *«сирітки» укривють тіло* [Матіос 2013, с. 99]; *б'ють дрижаки* [Матіос 2007, с. 140]; *волосся дибки стає на голові* [Матіос 2011, с. 70; Матіос 2011, с. 159]; *кров холодить у жилах* [Матіос 2011, с. 121]; *кров ударила у скроні* [Матіос 2013, с. 132]; *без лиця* [Матіос 2013, с. 141]. Як наголошує Р. Харчук, «письменниця завжди шукає гостру інтригу, надає перевагу емоційному надміру, різко протиставляючи добро і зло... пише про межові стани ефектно, але не ефективно» [Харчук 2008, с. 70–71].

Природно, що численні СФО ВСП «переживання» чи «передчуття» художніх текстів М. Матіос згруповано навколо соматизму *серце*. З цього приводу слушним є твердження відомого українського мовознавця О. Селіванової, що «стани страждання, кохання, хвилювання, неспокою, переживання, страху тощо, в українській етносвідомості зосереджені в серці людини. Важливою для українського етносу є спроможність серця боліти та битися, причому посилений ритм або відсутність його пов'язується із хвилюванням» [Селіванова 2004, с. 116–117].

Соматизм *серце* у структурі СФО ВСП «переживання» і «передчуття» художніх текстів М. Матіос аналогізується то із чимось тендітним, м'яким, то є органом передбачення, підсвідомого відчуття: «*Не так знала, як чула серцем*» [Матіос 2007, с. 11]; «*Чує моє серце, Іване, що тобі треба йти звідси...*» [Матіос 2011, с. 77]; *Ой, чує моє серце, це нам так не минеться*» [Матіос 2011, с. 117] (пор.: *серце чує*) – «хто-небудь передбачає щось, підсвідомо здогадується про що-небудь» (ФСУМ, с. 797); «*Серце йому зараз рвалося, немов ота попечена свинським ідлом тонка кишка в Стринадових руках, яку різник щойно викинув у помийне відро*» [Матіос 2007, с. 81]; «*А він тоді зм'якнув серцем від жалісливого флінккання своєї одиначки*» [Матіос 2007, с. 87]; «*Серце їй вилітає з грудей, але Петруся притискає його лівою рукою, а тоді зверху накриває ще й правою*» [Матіос 2007, с. 106]; «*...Іванка стріпує головою..., намагаючись не слухати, як пташкою вилітає з грудей її маленьке сердечко*» [Матіос 2013, с. 37]; «*Серце дрижить їй у грудях*» [Матіос 2013, с. 118]; «*Іванка відчула, як швидко, несамовито забилося в ній серце, коли він дивився поверх людських голів*» [Матіос 2013, с. 122]; «*У Йванки стиснулося серце від кривавого виду Якова Капетутера*» [Матіос 2013, с. 178]. Цитовані психофізіологічні відчуття людини передають переважно СФО зі структурою двоскладного речення. Компонентом розглянутих СФО є лексема *серце* – барометр переживань людини, змін у її душі, викликаних факторами зовнішнього та внутрішнього характеру.

Лабільність дієслівних компонентів СФО урізноманітнює їхні синтагматичні зв'язки і стилістичні властивості: «*Отож хіба дивно, що така прикра годованка досиділа в дівках до двадцятьп'ятки: кому дівка-тичка, та ще та, що знається з нечистим, до серця припаде?!*» [Матіос 2008].

Аналіз мовного матеріалу переконує, що СФО на висвітлення позитивного емоційного наповнення, як і багатьом іншим західноукраїнським письменникам, не властиві прозі М. Матіос. Тому лише в поодиноких контекстах зафіксовано ВСП «полегшення»: «*І скине камінь із душі*» [Матіос 2007, с. 163] (пор.: *як камінь з душі спав*) – «кому-небудь стало легко, спокійно» (ФСУМ, с. 363) і ВСП «симпатії»: під час описів сцен кохання авторка вдається до творчого використання СФО, змінюючи їхню семантику: «*Так двоє людей, ще вчора чужі, а сьогодні – збожеволілі від наглого пожару в крові, легко й бездумно позбулися своїх голів*» [Матіос 2007, с. 16] (пор.: *позбутися голови*) – «загинуті, померти» (ФСУМ, с. 662).

Поодинокими є ВСП «образа»: «*А тато, певно, таки мав серце на неї*» [Матіос 2013, с. 36] (пор.: *мати серце*) – «2. на кого. Бути незадоволеним ким-, чим-небудь» (ФСУМ, с. 475) і ВСП «сердитися» «*А чоловіки, що мали зуб на жидів, так і не випустивши із рук кіс і вил, переминалися з ноги на ногу*» [Матіос 2013, с. 193] (пор.: *мати зуб на кого*) – «сердитися на кого-небудь» (ФСУМ, с. 471). Типовими дієслівними компонентами таких СФО є поширене для південно-західних регіонів України дієслово-присудок *мати / нема*.

Фактичний матеріал переконує, що «наявність чи відсутність чогось, рух чи руйнація є донорськими когнітивними сценаріями, до яких уподібнюються стани і дії людини» [Селіванова, 2004, с. 86]: *хапається за голову* [Матіос 2011, с. 6]; *голову зносило* [Матіос 2011, с. 8]; *з розірваною від болю головою* [Матіос 2011, с. 9]; *череп зносить* [Матіос 2011, с. 19]; *схиляє покірну голову* [Матіос 2011, с. 25]; *туга залишилась в голові* [Матіос 2011, с. 28]; *сум побирає голову* [Матіос 2011, с. 31]; *довбня розколюється* [Матіос 2011, с. 34]; *мати в голові рану* [Матіос 2011, с. 65]; *замакітрилося в голові* [Матіос 2013, с. 160].

Із наступних контекстів сімейної саги «Майже ніколи не навпаки» довідуємося, що М. Матіос продуктивно використовує СФО ВСП «біологічна смерть» із компонентом *душа*, які ґрунтуються на уявленні про смерть як вихід душі: «Доця ще ніколи не тримала в руках живої людини, яка на очах відпускає свою душу на небеса» [Матіос 2007, с. 23]; «А багато хто з побратимів-вояків віддав Богу душу після тої газової атаки» [Матіос 2007, с. 112] (пор.: *віддати Богові душу*) – «померти» (ФСУМ, с. 118). СФО цієї групи виражають єдине поняття і є повними еквівалентами до лексеми, а стилістичну функцію виконує внутрішня форма СФО, диференціює ставлення письменниці до цього факту дійсності: «Хоч руку, хоч ногу – і масти собі, чоловіче, голову, та тішся, що за цісаря *душу Богові не віддав*» [Матіос 2013, с. 117].

Як бачимо, М. Матіос прагне зазирнути в безодню людських станів. Письменниця проникливо, щемно, глибинно передає за допомогою СФО фразеосемантичного поля «людина як духовний феномен» психологічні перипетії своїх персонажів.

Друге ФСП «діяльність людини» представлено в художніх текстах М. Матіос СФО, що репрезентують фізичні дії, соціальну діяльність людини.

ФСГ «фізичні дії» представлена ВСП «важко працювати», що переплетена із ВСП «фізичний стан вагітної жінки». Зазначені СФО зафіксовано в новелі «Чотири – як рідні – брати», у якій авторка подає читачеві стан вагітної Доці без відтворення рис характеру: «*Ти сліпа, що невістка нудіє на очах*» [Матіос 2007, с. 10] (пор.: *на очах*) – «1. Дуже швидко, помітно» (ФСУМ, с. 592); «*Доця гасла на очах, лише її донедавна запале черевице почало вивершуватися, як на дріжджах*» [Матіос 2007, с. 12]; «*Та мені очі вилазять коло того сапання, дитина вже просилася на світ Божий, а мама казали: «Гай, сапаємо два рядочки, та й буде»*» [Матіос 2007, с. 10] (пор.: *очі вилазять*) – «кому-небудь неприємно, незручно, совісно від чогось» (ФСУМ, с. 598). Аналізовані СФО є стилістично значущими, виступають інтенсифікаторами межового стану героїні.

Крім того, у художніх текстах М. Матіос ФСГ «фізичні дії» представлена ВСП «втомлюватися», у СФО якої неможливість рухатися ногами аналогізовано у свідомості українців зі слабкістю, втому: «*Гаврило хоч і сам накрутився – з ніг мало не падає, а довірити таку важливу справу – стерегти перше безсоння молодих – не довірив навіть кумі своїй Парасці*» [Матіос 2007, с. 88] (пор.: *валитися з ніг*) – «2. Знесилюватися, знемагати; дуже втомлюватися, виснажуватися від чого-небудь» (ФСУМ, с. 66); «*Іванка ледве тягне ноги, раз у раз заплутуючись у розрослі ожини...*» [Матіос 2013, с. 202].

У ВСП «тікати» своєрідною авторською знахідкою є заміна традиційного компонента *тягу* ФО *дати тягу* контекстуальним словосполученням *ногам поля*: «*Не одна душа не раз дає ногам поля, коли біля Йорчихи чатують пси*» [Матіос 2011, с. 25]; «*...Заремба, що завше ходив у короткому блискучому лейбикові цеглового кольору і високому чорному капелюсі, дає своїм ногам поля*» [Матіос 2013, с. 104]; «*Добре, що дав ногам поля Берко...*» [Матіос 2013, с. 104] (пор. *дати тягу*) – «2. Утікати, залишаючи, покидаючи кого-, що-небудь» (ФСУМ, с. 212). За допомогою такої модифікації нормативного складника новоутворена СФО є прагматично ефективною.

СФО ВСП «обманювати» інтерпретують корисливість людини, зокрема ознаку нечесності: «*Але вже так, як умів дурити людям голови пустим і безкостим язиком Лесьо, то треба було ще такого пошукати...*» [Матіос 2011, с. 127] (пор.: *дурити голову кому*) – «уводити в оману кого-небудь, позбавляти можливості тверезо сприймати, оцінювати дійсність» (ФСУМ, с. 273); «*Я вам сам розкажу, як нас хотів обвести круг пальця цей недорізаний кнур!*» [Матіос 2011, с. 160] (пор.: *обвести круг пальця*) – «спритно обдурити, перехитрити кого-небудь» (ФСУМ, с. 563); «*Тепер по селах ходить повно циганів і всяких шарлатанів, що дурять людям голови, де лиш можуть*» [Матіос 2011, с. 63]; «*Ця – німа. І не мороч їй голову*» [Матіос 2011, 63] (пор.: *морочити голову*) – «уводити в оману, позбавляти можливості тверезо сприймати, оцінювати дійсність» (ФСУМ, с. 273); «*Як нова влада, Міську, приходять людям голови каламотити, то вона має бути степенна, сопокійна, аби втихомирити народ*» [Матіос 2011, с. 118] (пор.: *крутити голову*) – «2. Поводити себе нечесно по відношенню до кого-небудь; дурити, обдурювати» (ФСУМ, с. 403). Варіювання СФО деталізує семантику кожного слова, надає йому підсиленого звучання і далі, через контекст, розкриває образ, ситуацію, дійсність.

Деякі функціональні контексти художніх текстів М. Матіос містять яскраво-конкретні СФО, що належать до ВСП «злочинна поведінка»: «*Валандалася доти, доки не вилупить її Оксентій десь у корчмі чи в такій самій, як вона, газдиньки, та не порухує їй добре ребра батогом, наче норувистій худобині*» [Матіос 2011, с. 43]; «*...У той день важка, мов камінь, Михайлова рука вперше рахувала Матрончині ребра*» [Матіос 2011, с. 143] (пор.: *порухувати ребра*) – «1. Дуже сильно побити кого-небудь» (ФСУМ, с. 670); «*А йому страшно гримнути кулаком у двері, а жінці – в ребра*» [Матіос 2007, с. 110]; «*Ще пару штурханців у плечі дали*» [Матіос 2011, с. 162] (пор.: *дати штурханів*) – «боляче штовхати кого-небудь, бити короткими різкими ударами» (ФСУМ, с. 212); «*Дехто*

з людей так залив смальцю за шкіру іншому як не за межу, то через заздрість, що пустив би у дим чужу господарку в кліп ока» [Матіос 2008] (пор.: залити за шкуру сала) – «завдавати кому-небудь великого горя, страждань, дуже дошкуляти комусь» (ФСУМ, с. 310); «...коли румун драпав, маляр наступав тут на ноги людял» [Матіос 2008] (пор.: наступати на ноги) – «кривдити кого-небудь, ущемляти чийсь інтереси» (ФСУМ, с. 536). Особливо функціонально значущими є СФО з компонентами кулак, ребра. На тлі гіперболізації інтегрального змісту СФО ці лексеми виконують функцію квазісимволу сили.

У художніх текстах М. Матіос зафіксовано також СФО з лексемою на позначення відчуттів зору, які транслюють ВСП «набридати»: «Чуєте, мамцю... ішли би ви собі до хати... і не мозолили би отут кому без потреби очі...» [Матіос 2011, с. 113] (пор.: мозолити очі) – «1. Постійно або часто перебувати десь; набридати кому-небудь своєю присутністю» (ФСУМ, с. 501); ВСП «не спати»: «До ранку вже не склепила очей» [Матіос 2013, с. 128] (пор.: не змикати очей) – «зовсім не спати» (ФСУМ, с. 339); ВСП «влаштування»: «Добре, що лісничівка побережника Івана Вейчука під Трепіт тю не завалилася – є де притулити голову на ніч» [Матіос 2013, с. 204] (пор.: прихилити голову де) – «знайти притулок, влаштуватися де-небудь» (ФСУМ, с. 700).

СФО фразеосемантичної групи «фізичні дії» можуть уживатися для створення сатирично-гумористичного чи іронічного ефекту: «А Оксентієва Єлена ще більше жару свекрусі за душу засипала» [Матіос 2007, с. 42] (пор.: сипати жару за халяви) – «дуже дошкуляти кому-небудь чимось; проучувати кого-небудь за щось» (ФСУМ, с. 806); «Казав тобі не пхати носа тям, де не знаєш» [Матіос 2007, с. 45] (пор.: встромляти носа) – «безцеремонно втручатися в що-небудь, переважно в те, що не стосується когось» (ФСУМ, с. 156); «Дві інші невістки й носа не покажуть до свекрухи» [Матіос 2007, с. 53] (пор.: не показувати носа) – «не приходити, не з'являтися, не показуватися» (ФСУМ, с. 664); «Раптом Матронка зірвалася на ноги і вперше відколи він її пам'ятає, стала перед Михайлом так, ніби замахнулася його вдарити» [Матіос 2011, с. 172] (пор.: зірватися на ноги) – «швидко, блискавично встати, випрямляючись» (ФСУМ, с. 336); «Давно гузда на голову шукає» [Матіос 2013, с. 129].

Поодинокі СФО вербалізують ФСГ «соціальна діяльність людини»: «Але ні один багач Бога за бороду ще не тримав» [Матіос 2007, с. 34] (пор.: вхопити Бога за бороду) – «досягти чогось особливого, незвичайного, вимріяного» (ФСУМ, с. 165).

Отже, мова автора й персонажів художніх текстів Марії Матіос багата на соматичні фразеологічні одиниці, що відтворюють фразеотематичне поле «людина». Ключовими компонентами зазначених фразеологічних одиниць є соматизми *голова, око, серце*, які мають різний ступінь фразеотвірної продуктивності. Це пояснює те, що тіло людини не симетричне не лише з погляду анатомії та фізіології, але й мови. Проаналізовані СФО містять емоційну й оцінну інформацію, володіють додатковим конотативним значенням, відображаючи специфіку авторського художньо-образного світобачення.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в ґрунтовному вивченні соматичної фразеології сучасної української жіночої прози.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бульгіна, Т. В. и Шмелев А. Д. (1997). *Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики)*. Москва, 576 с.
2. Вайнтрауб, Р. (1975). *Опыт сопоставления соматической фразеологии в славянских языках*. Труды Самаркандского ун-та. Вопросы фразеологии. Вып. 288. № 9. С. 161–167.
3. Євтушина, Т. О. (2013). *Соматична фразеологія як ознака ідіостилю західноукраїнських письменників*. Наукові записки. Серія «Філологічна». Острого: Вид. Національного університету «Острозька академія». Вип. 39, С. 148–152.
4. Матіос, М. (2007). *Майже ніколи не навпаки*. Львів, 176 с.
5. Матіос, М. (2008). *Москалиця*. Львів, 2008. URL: www.lib.mn/blog/mariya_matios/
6. Матіос, М. (2011). *Солодка Даруся*: Видання сьоме. Львів, 2011. 188 с.
7. Матіос, М. (2013). *Черевички Божої Матері*: повість. Львів, 2013. 208 с.
8. Селіванова, О. (2004). *Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти)*. Київ – Черкаси, 276 с.
9. Харчук, Р. Б. (2008). *Сучасна українська проза : постмодерний період*. Київ, 248 с.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ФСУМ – *Фразеологічний словник української мови* (1999). В. М. Білоноженко, В. О. Винник, І. С. Гнатюк, В. Й. Горобець. Київ, 984 с.